

Torbjörn Tännsjö

Vad är fascism?

[Ur *Tidskrift för politisk filosofi*, www.bokforlagetthales.se/politiskfilosofi/index.html]

HENRIK ARNSTADS BOK *Älskade fascism* erbjuder spännande läsning för den historiskt fåkunnige. Den ger en nyttig repetition av samtidshistorien med utgångspunkt i det fenomen författaren kallar fascism. Boken är medryckande och journalistiskt skriven. Den bygger inte på egen forskning utan på referat av vad författaren uppfattar som forskningsläget. Hur det förhåller sig med dess historiska akribi är jag inte rätt person att bedöma. Något jag emellertid tror mig kunna ha synpunkter på är själva begreppsbildningen. Det blir viktigt för författaren att slå fast vilka företeelser som är fascistiska (t.ex. Hitlers Nazityskland och Mussolinis Italien) och vilka som inte är det (t.ex. Francos Spanien och Pinochets Chile). Arnstad är mycket noga med att framhäva skillnader som dessa. Det är emellertid inte helt klart varför han tycker detta är så viktigt.

Frågan hur man bäst definierar fascism bör nog förstås på följande vis. Först bör vi ha ett syfte med definitionen (stipulationen). I relation till detta syfte kan vi avgöra vilken definition som är bäst. Tänker man så inser man nog att olika definitioner kan vara lämpliga för olika syften. Vilket är då Arnstads syfte? Jag är inte helt klar över detta.

Arnstad konstaterar att det finns åtminstone två vanliga användningar av ordet "fascism", dels som skällsord, dels som benämning på en bestämd ideologi. Jag får intrycket att vad han vill fånga är en bestämd ideologi. "Detta verk handlar om fascism som ideologi" skriver han, och fortsätter "Den fascistiska ideologin innefattar dussintals politiska rörelser som tysk national-socialism (nazism), italiensk fascism, spansk falangism, ungerska pilkorsare, finska Lappomän, rumänska legionärer och så vidare." (s. 11)

Rent språkligt är detta svårt att ta till sig. På vilket sätt kan en ideologi "innefatta" en politisk rörelse? Jag förmodar att han menar att dessa rörelser hade ideologin ifråga.

Att klassificera rörelser efter de ideologier de bär på är ett konventionellt grepp i politisk diskurs. Socialisterna kännetecknas av att de vill socialisera produktionsmedlen, liberalerna av någon tanke om individens rättigheter gentemot staten o.s.v. Det är förstås viktigt att veta vilken ideologi en politisk rörelse omfattar. Vet man det kan man hyggligt förutsäga vad den kommer att göra, om den får makt, man kan bedöma dess framgångar med dess ideologiska mål som måttstock o.s.v. Vet man vad den vill kan man bedöma hur radikal förändring av samhället den åsyftar. Har den ingen tydlig ideologi över huvud taget kan man misstänka att den blott är ett verktyg i en individs eller grupp av individers populistiska strävan efter politisk makt. Om vi ser på detta sätt på de rörelser som vi brukar kalla, och som kallade sig själva, fascistiska, vilken var då deras ideologi? Hade de alls någon ideologi? På vilket sätt var i så fall denna ideologi gemensam och särskiljande för dem?

Arnstad lutar sig mot den brittiske forskaren Roger Griffin och väljer att se kärnan i den fascistiska ideologin som en "folklig ultranationalism inriktad på nationens återfödelse" (s. 40).

En fördel med detta synsätt, menar Arnstad, att vi inte behöver fördjupa oss i vad slags symbolik en rörelse använder, vad slags ledare den har o.s.v. Det innebär också att vi kan finna den på ställen vi inte väntat oss (utan trettitalets rekvisita).

Kanske kan det ligga ett värde i att på detta vis avgränsa fascismen. Av skäl jag ska återkomma till bör man nog i så fall inte bara se den fascistiska ideologin som en uppsättning åsikter, utan även inkludera för fascismen typiska attityder. Arnstad har emellertid svårt att

själv hålla fast vid denna rent ideologiska definition. Varför är inte Franco fascist? Visst var han ultranationalist och visst ville han väl ett slags spansk återfödelse? Problemet blir att han snarare, enligt Arnstad, lutade sig mot traditionella konservativa grupper och att han främst styrde utifrån sin militära position. Han gjorde i praktiken upp med falangen, som obestriddligen var inte bara fascistisk, utan också en fascistisk massrörelse. Jag får intrycket att Arnstad inte vill karaktärisera något som fascism uteslutande på ideologiska grunder. Han vill också lägga till något om organisationsformen. En rörelse är inte fascistisk om den inte uppträder som massrörelse.

Visst, så kan man också göra, men jag tror man då förlorar syftet med en renodlat ideologisk definition ur sikte. Var det inte för övrigt en sådan Arnstad eftersträvade?

Man kan ha andra motiv för att definiera fascism än tanken att fånga en ideologi, som förklarar fascisternas politiska åtgärder. Det finns en kommunistisk tradition av att snarare uppfatta fascismen i funktionella termer. Då Stalin sedan Hitler gripit makten i Tyskland insett sin blunder i bedömningen av utsikterna för revolution, proklamerades politiken om en folkfront riktad mot fascismen. Här sågs fascismen lite förenklat som vilket som helst brutalt och icke-demokratiskt politiskt system, som krossade arbetarrörelsen och försvarade monopolkapitalets makt (Georg Dimitrov skriver om detta i *Enhetens och folkfrontens problem*). Nazism och italiensk fascism lever förstas upp till denna karaktäristik, men det gör också Pinochets diktatur i Chile. Ideologiskt stod de emellertid långt ifrån varandra. Pinochets nyliberalism var något varken Hitler eller Mussolini hade kunnat föreställa sig. Den ideologiska och den kommunistiska fascismdefinitionen är avsedd att tjäna olika syften och passar också bra för respektive syfte. Det är emellertid värt att notera att även om fascismen enligt den kommunistiska terminologin var ett vanligt förekommande fenomen under mellankrigstiden, och kunde exemplifieras så sent som på 1970-talet med Pinochets Chile, så torde det vara svårt att finna exempel på detta slags fascism idag.

Låt oss därför hålla oss till tanken att fascism ska definieras i ideologiska termer. Vi ställs då också inför ett problem som Arnstad brottas med. Hur ska vi skilja mellan fascism och konservatism? Eller för den delen vissa typer av liberalism?

Jag tror vi på den här punkten måste vara mer noggranna än Arnstad förmår vara. Håller vi fast vid att varje ultranationalistisk rörelse, som vill den egna nationens återfödelse, är fascistisk, så bör vi för det första vara mera precisa i vårt tal om nationalism och ”ultranationalism”. Vi bör i själva verket skilja klart mellan två typer av nationalism. Den ena kan vi kalla liberal. Det är en föreställning om att varje nation har rätt till sin stat. Detta är en helt universell politisk hållning. Den omfattades, därav min beteckning på den, av många som kallade sig liberaler under den period då nationalismen hade udden riktad mot imperier av olika slag (först i Europa, sedan i tredje världen).

En annan typ av nationalism, som jag har kallat konservativ, är snarare en känslomässig hållning, en sentimental identifikation med den egna nationen. Den utgör inte någon principiell åsikt. ”Right or wrong, my country”, som den ibland sammanfattas. Ofta med tillägget att den egna nationen äger unikt värdefulla — kanske t.o.m. rent metafysiska — egenskaper. Omfattar man detta slags nationalism vill man främja den egna nationens ställning i världen, punkt slut.

Det är denna känslomässiga nationalism, som vi bör inkludera i vår definition av fascismen, tror jag, om vi vill avgränsa en särskild och särskilt intressant politisk strömning. Kanske är den också vad som åsyftas med det oklara uttrycket ”ultranationalism”. Särskilt då den nationella känsla stegras till hysteriska höjder kan vi se ”ultranationalismen” som ett typiskt inslag i fascismen. Och gärna då med tillägget att den egna nationen behöver i någon mening återupprättas. Jag återkommer nedan till hur vår tids främlingsfientliga partier ska karak-

täriseras, och då särskilt Sverigedemokraterna. Klart är nog att vissa europeiska nyfascistiska partier är nationalistisk i den här angivna sentimentala meningen. Det är nog förklaringen till att de inte kunna upprätthålla någon gemensam politisk gruppering på europeisk nivå! Då de träffades fann det att de inte hade något gemensamt över huvud taget.

Det blir viktigt med denna definition att avgöra vilka som innefattas i den egna nationen. Här kan svaren variera. Genomgående är dock att ett engagemang för den egna nationen också kommer att innefatta en likgiltighet inför, eller kanske t.o.m. ett hat mot, ”de andra”. Avgränsningen kan alltså ske på olika grunder. En möjlig grund är den biologiska rasismen. Andra grunder är också möjliga. En annan fråga är vad det är som enligt fascisterna åter den egna nationen inifrån. Varför har den degenererat? Beror det på borgerlig demokrati, feminisering, civilisering på kulturens bekostnad, sociala välfärdsinstitutioner med förmodat vådlig inverkan på rasens motståndskraft, eller på invasion från människor av en främmande etnicitet eller religion? Fascismen kan med detta synsätt dyka upp i många väldigt olikartade former.

Kanske är det orättvist att, som jag nyss gjort och som jag också gjort i andra sammanhang, kalla denna nationalism konservativ. Det är ju högst oklart hur konservatism ska uppfattas. Ett sätt att uppfatta den är som en attityd av försiktighet. Dess motsats är då radikalism. Konservatismen är i så fall helt ideologisk trolös. Den utmynnar i ett försvar för den rådande ordning, oavsett vilken denna är. Jag har skrivit och tänkt kring denna spännande form av konservatism i andra sammanhang (på svenska i boken *Konservatism*). I ordinär politisk debatt, åtminstone i vårt land, är det emellertid ovanligt att uppfatta konservatism på det här sättet. Här är det vanligare att se den som ett försvar för en traditionell elit, ett försvar som inte väjer för radikalism, om det behövs, för att försvara eller återupprätta elitistiska institutioner man anser har ett särskilt värde. Men uppfattar vi konservatism på det sättet blir det svårt, tror jag, att se någon klar ideologisk skillnad mellan konservatism och fascism. Fascismen blir bara en ideologisk variant av detta slags konservatism, där fokus ligger just på nationen (snarare än andra hävdvunna institutioner). Möjligen kan man, som jag tror Arnstad tänker men inte klart säger ut, uppfatta det som att detta slags konservatism övergår i fascism då den börjar marschera.

Jag uppfattar att bakom Arnstads projekt finns en önskan om att med stöd av historien kunna ringa in ideologin hos samtida rörelser som t.ex. Jobbik i Ungern, Fremskrittspartiet i Norge, eller Sverigedemokraterna i Sverige; det är viktigt för honom att kunna besvara frågan om de är fascistiska eller ej. Jag är inte helt klar över varför han tycker det är så viktigt att finna ett svar på den frågan, om det inte är p.g.a. en önskan att också använda ordet som skällsord (något han säkert bestämt skulle förneka). Arnstad lutar emellertid i boken mot ståndpunkten att Sverigedemokraterna, liksom åtskilliga andra högerextrema rörelser i Europa, verkligen är fascister. Detta till trots att de själva avvisar denna karaktäristik, och detta till trots att de bejakar den parlamentariska demokratin.

Jag känner mig inte övertygad. Om man tar Sverigedemokraterna på orden, och bedömer dem utifrån de programmatiska skrifter de producerar (och inte utifrån deras framfart med järnrör på stan), så har jag svårt att se att de skulle vara nationalist i den känslomässiga bemärkelse, som jag ovan hävdade bör inkluderas i definitionen av nazism (vad jag alltså tror åsyftas med Arnstads ord ”ultranationalism”). Den nationalism de uttrycker är i stället ett slags principiell hållning med innebörden att varje nation har rätt till sin ”egen” stat. De hejar inte bara på ett Sverige för svenskarna, de försvarar t.ex. Israels rätt att existera som judisk stat. Här tror jag de skiljer sig från t.ex. Jobbik i Ungern. Det kan vara farligt att skära alla populistiska rörelser på högerkanten över en kam.

Så här skriver man i sitt principprogram:

Sverigedemokraternas nationalism är universell i den bemärkelsen att vi tillerkänner alla nationer i världen samma grundläggande frihet och samma rättigheter som vi kräver för vår egen nation.

Är de då inte rasister? Det tycks inte vara avgörande för om de är fascister. Jag tror också det är tveksamt att karaktärisera dem så. Det är åter något de förnekar. Arnstad för ett besynnerligt resonemang om ”kulturbiologi”. Det är en tanke om att kulturer finns nedärvda i människors gener. Därmed blir ”... även invandrarens barn, barnbarn och barnbarnsbarn genetiska bärare av den ’främmande’ kulturen” (s. 360). Kanske är kulturbiologin en lära som försvarats av någon samtida tänkare, men några belägg för detta ger inte Arnstad. Klart är väl också att detta slags kulturbiologi avvisas av Sverigedemokraterna (som ser på internationell adoption som ett sätt att från födelsen introducera människor av ”främmande” bakgrund i genuin svenskhet).

Men också Sverigedemokraternas ”liberala” nationalism är förstås en hållning som innebär att invandring ses som ett hot; invandring ses som ett hot mot den svenska kulturen. Islam ses som ett hot mot en traditionell kristen svensk värdegrund. Sverige bör bevaras svenskt.

Här finns emellertid utrymme för en intressant vacklan i de sverigedemokratiska leden. Vissa vill verkligen betona det traditionellt kristna arvet. De är abortmotståndare och har en konservativ syn på könsroller (här finns ingen konflikt mellan kristendom och islam). De vill överta Kristdemokraternas till synes snart vakanta plats i svensk politik. Andra, som influerats av Geert Wilders nederländska exempel, ser islam som ett hot mot homosexuellas och kvinnors nyvunna rättigheter, typiska för den samtida svenska kulturen. Här är det inte lätt för Jimmie Åkesson att veta på vilket ben han ska stå.

Vad jag nu skriver om nationalismen utesluter inte att det finns fascister bland Sverigedemokraternas väljare, eller ens att det finns fascister i deras medlemsled, men jag tror ändå det är klokt, i det politiska samtalet, att snarare bedöma partier efter de åsikter de faktiskt uttrycker än de åsikter vi tror oss ha rätt att tillskriva dem på andra grunder.

Varför är det så viktigt att ta Sverigedemokraterna på orden? Det avgörande skälet är att också orden de yttrar, de åsikter de verkligen förbinder sig till, är problematiska. Om vi inte svarar dem i sak, utan försöker fula ut dem med hänvisning till att de skulle vara rasister och fascister (d.v.s. omfatta en principiös och hysteriskt sentimental nationalism), alltsammans sådant som de förnekar, så glider deras uttalade argument ur vårt grepp. Visst, det kan vara svårare att bemöta dem i sak än med demagogi, men med tanke på de långsiktiga effekterna tror jag att saklighet är det förhållningssätt vi bör anlägga. Mot deras på etnicitet baserade (principiella) nationalism och därmed tillhörande invandrarfientlighet bör vi ställa — och försvara — sekulära, kosmopolitiska och mångkulturella ideal, just sådana som Sverigedemokraterna uttryckligen föraktar.

Torbjörn Tännsjö är professor i praktisk filosofi vid Filosofiska institutionen, Stockholms universitet.

Referenser

Henrik Arnstad (2013) *Älskade fascism. De svartbruna rörelsernas ideologi och historia*. Stockholm: Norstedts.

Georgi Dimitrov (1939/1971) *Enhetens och folkfrontens problem*. Stockholm: Arbetarkultur.

Torbjörn Tännsjö (2001) *Konservatism*. Stockholm: Bilda förlag.